

УДК 930.85:[30:67]"18/19"

UDC 930.85:[30:67]"18/19"

**ФАРМИРАВАННЕ КАНЦЭПЦЫІ
ІНДУСТРЫЯЛЬНАГА ГРАМАДСТВА
Ў САЦЫЯЛЬНЫХ НАВУКАХ
XIX–XX СТСТ.**

**FORMATION OF THE CONCEPT
OF INDUSTRIAL SOCIETY IN SOCIAL
SCIENCES OF THE
XIX–XX CENTURIES**

П. А. Мацюш,

*кандыдат гістарычных навук,
дацэнт, загадчык навукова-
даследчага сектара БДПУ*

P. Matsiush,

*PhD History, Associate
Professor, Head of Scientific
and Research Sector, BSPU*

Паступіў у рэдакцыю 19.09.18.

Received on 19.09.18.

У артыкуле аналізуюцца розныя аспекты фарміравання канцэпцыі індустрыяльнага грамадства ў працах найбольш вядомых навукоўцаў-грамадазнаўцаў XIX–XX стст. Аўтар акцэнтуюе увагу на вывучэнні працэсаў сацыяльна-эканамічнай, палітычнай і духоўнай трансфармацыі чалавечага грамадства ў даследаваннях вядучых сацыёлагаў, гісторыкаў, філосафаў, эканамістаў, што дазволіла сфармуляваць сістэмнае разуменне грамадскіх працэсаў, выявіць сутнасць і адрэзныя рысы грамадства новага тыпу, для якога характэрны: падзел працы і рост яго прадукцыйнасці, высокі ўзровень канкурэнцыі, паскоранае развіццё прадпрымальніцкага рэсурсу і чалавечага капіталу, развіццё грамадзянскай супольнасці, шырокае развіццё сродкаў масавай камунікацыі, рост якасці жыцця. Аўтар сцвярджае, што фарміраванне індустрыяльнага грамадства адбываецца ў ходзе прамысловай рэвалюцыі, якая стала прычынай разгорнутай сацыяльнай і духоўна-культурнай трансфармацыі.

Ключавыя словы: індустрыяльнае грамадства, капіталізм, канцэпцыя, прадпрымальніцтва, сацыяльная трансфармацыя, сацыяльныя навукі, тыпалагізацыя, традыцыйнае грамадства, урбанізацыя, фабрычная вытворчасць.

Various aspects of industrial society concept formation in the works of the most famous social scientists of the nineteenth and twentieth centuries are analyzed in the article. The author focuses on the study of the processes of socio-economic, political and spiritual transformation of human society in the researches of leading sociologists, historians, philosophers, economists, that allows to formulate a systematic understanding of social processes, to reveal the essence and distinctive features of a new type of society, which is characterized by: the division of labor and increase its productivity, high levels of competition, accelerate the development of enterprise resource and human capital, development of civil community, extensive development of mass communication, the growth of life quality. The author states that the formation of industrial society takes place during the Industrial Revolution, which has caused an expanded process of social, spiritual and cultural transformation.

Keywords: industrial society, capitalism, concept, entrepreneurship, social transformation, social sciences, typology, traditional society, urbanization, factory production.

Уводзіны. Грамадства як сістэма не з'яўляецца статычным. Яно змяняецца ў працэсе гістарычнага развіцця, што адкрывае магчымасці для вылучэння розных яго тыпаў на аснове істотных прыкмет і адрэзных асаблівасцей.

Працэс фарміравання грамадства новага тыпу, які ўступіў у актыўную фазу з другой паловы XVIII ст., паступова становіцца прадметам даследавання сацыёлагаў, гісторыкаў, філосафаў, эканамістаў. Прадстаўнік кожнай з навук імкнецца прааналізаваць сучасныя яму і папярэднія грамадскія працэсы, сфар-

муляваць іх сістэмнае разуменне. Вынікі праведзеных даследаванняў былі адлюстраваны ў адпаведных канцэпцыях.

Мэта дадзенага артыкула – прааналізаваць працэс фарміравання канцэпцыі індустрыяльнага грамадства ў працах найбольш вядомых навукоўцаў-грамадазнаўцаў XIX–XX стст., якія займаліся праблемамі тыпалагізацыі грамадскіх сістэм.

Асноўная частка. Яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. К. Маркс прапанаваў сваю тыпалогію грамадства, якая зыходзіць з галоўнай ролі спосабу вытворчасці ў пэўнай грамадска-эка-

намічнай фармацыі. Савецкія гісторыкі за аснову перыядызацыі бралі менавіта гэту тэорыю. Аднак у грамадска-палітычных умовах у 90-я гг. XX ст. многія даследчыкі адмовіліся ад марксісцка-ленінскай метадалогіі і ў пошуках новых метадалагічных падыходаў звярнуліся да іншых канцэпцый, распрацаваных яшчэ ў XIX ст.

Так, на працягу XIX – пачатку XX ст. у заходняй сацыялогіі сфарміраваліся новыя падыходы да перыядызацыі грамадства (А. Сен-Сімон, А. Конт, Г. Спенсер, Э. Дзюркгейм, М. Вебер, А. Тойнбі і інш.). Навукоўцы вылучалі традыцыйнае грамадства з аграрным укладам і традыцыйнымі сацыяльнымі структурамі і індустрыяльнае грамадства – тып грамадскай арганізацыі, у якой індустрыяльная вытворчасць з’яўляецца асновай эканамічнага жыцця.

У другой палове XX ст. была сфармулявана ўжо трохступеньчатая тыпалогія грамадства, якая ўключала аграрную, індустрыяльную і постіндустрыяльную стадыі (Д. Бел, Р. Арон, І. Шумпетэр, Ж. Фурастье, У. Растоў і інш.).

Такім чынам, з пункту гледжання апісанай мадэлі развіцця гісторыю чалавечага грамадства можна было падзяліць на тры няроўныя па працягласці, але аднолькава важныя этапы. Улічваючы нераўнамернасць развіцця розных рэгіёнаў, усе тры тыпы грамадства прадстаўлены ў цяперашні час у свеце. Пры гэтым на індустрыяльнай стадыі развіцця ўсё яшчэ знаходзіцца значная частка чалавецтва [1, с. 3–4].

Як вядома, пераход да індустрыяльнага грамадства адбыўся, дзякуючы прамысловай рэвалюцыі. Яе радзімай прынята лічыць Вялікабрытанію. Па словах брытанскага гісторыка А. Тойнбі, «сутнасць прамысловага перавароту заключалася ў замене сярэднявечнай сістэмы рэгламентацыі, якой былі падпарадкаваныя вытворчасць і размеркаванне багацця, канкурэнцыя» [2, с. 121].

Перадумовамі дадзенай з’явы можна лічыць паспяховае палітычнае рэвалюцыі XVII ст. у Англіі, якія ператварылі гэтую краіну ў канстытуцыйную манархію і адкрылі бесперашкодны шлях для развіцця капіталізму [3, с. 139].

Сучасны англійскі даследчык Р. Ален адзначае, што ў сярэдзіне XVIII ст. у Вялікабрытаніі, у параўнанні з астатнімі краінамі Еўропы і Азіі, заробкі былі высокімі, а капітал

і энергія таннымі. У выніку тагачаснага прарыўнага тэхналогіі – паравы рухавік, бавоўнапрадзільная фабрыка і замена драўнянага паліва вуглём у металургіі – сталі прыбытковымі толькі ў Вялікабрытаніі і стратнымі за яе межамі. Пасля таго, як брытанскія інжынеры зрабілі свае новыя тэхналогіі больш эканамічна эфектыўнымі, прамысловая рэвалюцыя распаўсюдзілася па ўсім свеце, паклаўшы пачатак зараджэнню індустрыяльнага грамадства [4, с. 11–12].

Сам тэрмін «індустрыяльнае грамадства» ўпершыню быў уведзены ва ўжытак французскім філосафам і сацыёлагам Анры Сен-Сімонам.

Ён разглядаў гісторыю грамадства як працэс, у якім адбываецца змена аднаго перыяду іншым, больш высокага ўзроўню. Ідэя натуральнага парадку класічнай школы ён супрацьпаставіў ідэю развіцця. Сен-Сімон вылучаў наступныя гістарычныя формы грамадства:

- дэкаўнасць;
- антычнасць;
- феадалізм;
- капіталізм;
- індустрыялізм.

Аснову ўсіх гістарычных формаў грамадства, сцвярджаў вучоны, складалі адносіны ўласнасці, а галоўным фактарам грамадскага развіцця ён лічыў розум.

Сен-Сімон быў перакананым прыхільнікам пераходу ад капіталізму да новага грамадскага ладу. Гэты лад ён называў індустрыялізмам, пераход да якога вызначаўся патрабаваннямі прагрэсу і з’яўляўся гістарычнай неабходнасцю.

Асноўную супярэчнасць сучаснага грамадства Сен-Сімон бачыў у супрацьстаянні «тэалагічнай і феадалічнай сістэмы» «навуковай і індустрыяльнай сістэмы» барацьбе класаў дваран, «індустрыялаў» (прадпрымальнікі, рабочыя, рамеснікі, сяляне і інш.) і прамежкавых паміж імі «буржуа» (юрысты, ваенныя, землеўладальнікі і інш.). Дваране, па Сен-Сімону, з’яўляліся нашчадкамі заваёўнікаў франкаў, «індустрыялы» – заваяваных галаў [5, с. 3–8].

Услед за Сен-Сімонам «індустрыяльным» сучаснае яму грамадства называў А. Конт. Ён сфармуляваў асноўныя прынцыпы функцыянавання такога грамадства:

- навуковая арганізацыя працы і максімальная яе выніковасць;

- максімальнае раскрыццё чалавечых рэсурсаў на аснове навуковай арганізацыі працы;
- фарміраванне новага грамадскага феномену – працоўнага класу на падставе імклівага развіцця прамысловасці;
- узнікненне супярэчнасцей паміж пралетарыямі і прадпрымальнікамі (капіталістамі);
- з'яўленне сацыяльна-эканамічных крызісаў з-за перавытворчасці, следствам якіх становіцца беднасць сярод багацця;
- свабода тавараабмену і пагоня за прыбыткам з боку прадпрымальнікаў [6].

У залежнасці ад вызначэння важнасці кожнай з гэтых асаблівасцей фарміраваліся розныя палітычныя плыні: лібералізм і сацыялізм.

Так, сацыялісты вырашальнае значэнне надавалі чацвёртай і пятай асаблівасцям: канфлікту паміж працай, капіталам і беднасцю значнай часткі насельніцтва. Крызісны стан вытворчасці разглядаўся як заканамернае следства капіталізму. На гэтым сцвярдзэнні К. Маркс засноўваў сваю тэорыю капіталізму і сацыялістычнай рэвалюцыі.

К. Маркс даказвае, што капіталістычнае грамадства непазбежна павінна загінуць, што буржуазныя вытворчыя адносіны стануць апошняй антаганістычнай формай грамадскага працэсу вытворчасці, а сацыялістычны грамадскі лад будзе вольным ад антаганізмаў класавага грамадства.

Погляды К. Маркса знайшлі адлюстраванне ў адпаведнай канцэпцыі. Яе сутнасць заключалася ў сцвярдзэнні першачарговай ролі спосабу вытворчасці ў пэўнай грамадска-эканамічнай фармацыі (першабытнаабшчыннай, рабаўладальніцкай, феадальнай і капіталістычнай). Усе яны прадстаўлялі сабой перадгісторыю развіцця чалавечага грамадства, якое дасягае свайго поўнага росквіту толькі ў грамадстве пятага тыпу – сацыялістычным, дзе адкрываліся магчымасці для ўсебаковага развіцця чалавека як асобы [7, с. 10].

Такім чынам, асновай усіх сацыяльных і духоўна-культурных пераўтварэнняў К. Маркс лічыў эканамічны базіс грамадства.

Аспрэчваючы эканамічны дэтэрмінізм К. Маркса, яго суайчыннік М. Вебер генезіс капіталізму і індустрыяльных адносін звязваў з двума фактарамі неэканамічнага характа-

ру. Першы – гэта інавацыйнае стаўленне да гаспадарання. Пад ім ён разумеў пэўны адыход ад традыцыйнай натуральнай гаспадаркі да таварных адносін. Другой умовай з'яўлення грамадства новага тыпу Вебер называў пратэстанцкую этыку. Пратэстанцкая этыка адносін да працы стварыла ўмовы для павелічэння тавару, ператварэння рамеснай вытворчасці ў мануфактурную і затым фабрычную. Эканамічны рост і навуковыя пошукі ў галіне ўдасканалення прыкладнай працы прывялі да новых сацыяльных адносін і да новага сацыяльнага ладу.

Такім чынам, з пункту гледжання тэорыі М. Вебера, зараджэнне капіталізму і індустрыяльных адносін не мелі жорсткай эканамічнай абумоўленасці. Прыярытэт вучоны аддаваў нематэрыяльным фактарам і, у першую чаргу, рэлігійнай этыцы [8].

На думку англійскага сацыёлага Г. Спенсера індустрыяльнае грамадства магло сфарміравацца толькі ў мірных умовах. Яно ўяўляла сабой поўную супрацьлегласць ваеннаму. У грамадстве, дзе доўгі час не было вайны, непазбежна слабеў прымус, узрасталі гнуткасць і мабільнасць сацыяльнай арганізацыі. Ва ўмовах індустрыяльнага грамадства людзі не былі прывязаныя да аднаго месца або занятку. Яны маглі свабодна выбіраць сферу дзейнасці без шкоды для сацыяльнай інтэграцыі. Калі ў ваенным грамадстве людзей аб'ядноўвалі сілай, то ў індустрыяльным грамадстве сацыяльная салідарнасць грунтавалася на ведах і добраахвотным супрацоўніцтве. Іншымі адметнымі характарыстыкамі індустрыяльнага грамадства, па Спенсеру, з'яўляліся дэцэнтралізацыя, дазвольнае права (дазволена ўсё, што не забаронена законам), прыярытэт правоў асобы замест культу ўлады. Сацыяльна значнымі рысамі асобы ў індустрыяльным грамадстве станавіліся індывідуалізм і прадпрымальнасць [9].

Працэс фарміравання індустрыяльнага грамадства ставіў пытанне аб новай парадыгме грамадскіх адносін, у тым ліку суадносінах індывідуальнага і грамадскага.

У прыватнасці гэтай праблеме прысвяціў свае даследаванні Э. Дзюркгейм. Ён займаўся вывучэннем працэсу сацыялізацыі чалавека ва ўмовах індустрыяльнага грамадства. Чалавек, на думку Э. Дзюркгейма, – «гэта арганізм, які існуе і развіваецца ў сацыяльнай рэальнасці і нават у ходзе

індывідуалізацыі рэалізуе сацыяльныя нормы і «ўбудоваецца» ў сацыяльныя структуры. Узнікненне феномену чалавечай асобы ўяўлялася Э. Дзюркгейму выключнай заслугой грамадскага развіцця і сацыялізуючага ўздзеяння індустрыяльнага грамадства». Асабістыя якасці індывіду, на яго думку, выцякалі толькі з аб'ектыўна існуючых грамадскіх якасцей, якія рэгулявалі закладзеныя прыродай псіхічныя чалавечыя ўласцівасці. Э. Дзюркгейм сцвярджаў, што індустрыяльнае грамадства спрыяла развіццю індывідуальнасці, а традыцыйнае перашкаджала гэтаму працэсу [10].

Адным з праяў індывідуальнасці ў індустрыяльным грамадстве можна лічыць прадпрымальніцкі талент.

Менавіта прадпрымальніцкі рэсурс у якасці вядучага фактару грамадскага развіцця ўпершыню прапанаваў нямецкі даследчык І. Шумпетэр. Прадпрымальнік, згодна І. Шумпетэру, – гэта гаспадарчы суб'ект, функцыяй якога з'яўляецца ўкараненне новацый. Прадпрымальніцтва, па Шумпетэру, не з'яўляецца прафесіяй. Наватарская функцыя прадпрымальніка адрознівае яго ад функцыі капіталіста, так як прадпрымальнік не абавязкова валодаў правам маёмасці.

Прадпрымальніцтва патрабуе пастаяннага выкарыстання творчага падыходу, веру ва ўласныя сілы, ўменне рызыкаваць. Іншымі словамі рысы асобы, якія характарызуюць прадпрымальніка, не вызначаліся класавай ці сацыяльнай прыналежнасцю [11, с. 312–324].

Асаблівую ролю прадпрымальніцтва падкрэсліваў і амерыканскі сацыёлаг Т. Парсанс. Вучоны сцвярджаў, што прамысловая рэвалюцыя здзейснілася ва ўмовах сістэмы «вольнага прадпрымальніцтва», і спарадзіць яе не магла ніякая кардынальна іншая сістэма [12, с. 107].

У XX ст. канцэпцыю індустрыяльнага грамадства развіў французскі вучоны Жан Фурацье у кнізе «Вялікая надзея XX стагоддзя» (1949). У гісторыі чалавечтва ён вылучыў дзве асноўныя стадыі: перыяд традыцыйнага грамадства (ад новага каменнага веку да XVIII ст.) і перыяд індустрыяльнага грамадства (ад XVIII ст. да цяперашняга часу).

Асноўную ўвагу Ж. Фурацье надаў індустрыяльнаму грамадству, якое, на яго думку, кардынальна адрозніваецца ад тра-

дыцыйнага дынамічным развіццём на падставе тэхнічнага прагрэсу. І гэты прагрэс змяняе як вытворчасць, так і грамадства ў цэлым. Ён забяспечвае не толькі значнае павышэнне агульнага ўзроўню жыцця, але і выраўноўвае стан усіх слаёў грамадства. У выніку ў індустрыяльным грамадстве знікаюць немаёмасныя класы. Тэхнічны прагрэс, на думку Ж. Фурацье, здольны вырашыць усе сацыяльныя праблемы, што значна зніжала пагрозу сацыяльнай рэвалюцыі.

Даследаванне феномена індустрыяльнага грамадства было працягнута ў працах іншага французскага мысліцеля – Раймона Арона. Уласную канцэпцыю індустрыяльнага грамадства ён грунтоўна выклаў у працы «Васямнаццаць лекцый аб індустрыяльным грамадстве» (1962) і шэрагу наступных прац.

Ж. Фурацье вылучаў два асноўныя стадыяльныя тыпы чалавечага грамадства: традыцыйны (аграрны) і індустрыяльны (рацыянальны). Для першага з іх характэрна дамінаванне земляробства і жывёлагадоўлі, натуральнай гаспадаркі, існаванне саслоўяў, аўтарытарны спосаб кіравання, для другога – панаванне прамысловай вытворчасці, рынак, роўнасць грамадзян перад законам і дэмакратыя. Пераход ад традыцыйнага грамадства да індустрыяльнага быў істотным прагрэсам ва ўсіх адносінах. Як і Ж. Фурацье, Р. Арон надаваў велікае значэнне развіццю тэхнікі, якое, на яго думку, павінна было забяспечыць рашэнне ўсіх сацыяльных праблем [13].

Уласны ўклад у тэорыю грамадскага развіцця ўнёс У. Растоў у другой палове XX ст.

Замест прапанаванага К. Марксам прыцыпу выдзялення стадыі развіцця па спосабах вытворчасці Растоў прапанаваў улічваць іншыя эканамічныя крытэрыі – тэхналагічныя інавацыі, хуткасць эканамічнага росту, змены ў структуры вытворчасці і г. д.

Па ўзроўні тэхналагічнага развіцця Растоў вылучыў пяць этапаў развіцця грамадства:

- 1) «традыцыйнае грамадства» – прымітыўная і застойная сельскагаспадарчая вытворчасць з ужываннем ручной тэхнікі, іерархічная сацыяльная структура, улада землеўладальнікаў і інш.;
- 2) «пераходнае грамадства» – стварэнне перадумоў для рэзкага паскарэння тэмпаў эканамічнага росту: у вытворчасці пачынаюць прымяняцца новыя тэхна-

лагічныя адкрыцці, павялічваюцца капіталаўкладанні, з'яўляецца «новы тып прадпрыемальных людзей», узнікае цэнтралізаванае дзяржава;

- 3) «узлёт» – перыяд прамысловага перавороту, вядучага да павышэння долі назапашвання капіталу (капіталаўкладанні растуць з 5 да 10 % нацыянальнага даходу) і рэзкага эканамічнага росту (асабліва хутка ў прамысловасці), радыкальнага змянення метадаў вытворчасці. Менавіта гэтая непрацяглая, але выключна дынамічная фаза – ключавая ў пераходзе ад даіндустрыяльнага да індустрыяльнага грамадства;
- 4) «сталасць» – бурнае развіццё прамысловасці, далейшае павышэнне ўзроўню капіталаўкладанняў (да 20 % нацыянальнага даходу), шырокае ўкараненне дасягненняў навукі і тэхнікі, рост гарадскога насельніцтва да 60–90 %, павелічэнне долі кваліфікаванай працы;
- 5) эра «высокага масавага спажывання» – асноўнай праблемай грамадства становіцца праблема спажывання, таму галоўнымі галінамі эканомікі выступаюць сфера паслуг і вытворчасць тавараў масавага спажывання, узнікае новы сярэдні клас і «дзяржава ўсеагульнага дабрабыту».

У сваёй больш позняй працы «Палітыка і стадыі росту» (1971) ён дадаў да раней вылучаных пяці стадый шостую – стадыю «пошуку якасці жыцця», калі на першы план вылучаецца духоўнае развіццё чалавека [14].

Заканчэнне. Такім чынам, на працягу XIX–XX стст. адбываецца інтэнсіўнае развіццё індустрыяльнага грамадства. Прадстаўнікамі розных сацыяльных навук былі глыбока вывучаны працэсы сацыяльна-эканамічнай, палітычнай і духоўнай транс-

фармацыі, што дазволіла выявіць сутнасць і характэрныя рысы грамадства новага тыпу і на аснове гэтага сфармуляваць адпаведную канцэпцыю. Да асноўных палажэнняў названай канцэпцыі можна аднесці наступныя:

- замена завода мануфактурай, што прывяло да нябачанага раней росту прадукцыйнасці грамадскай працы;
- пераразмеркаванне рабочай сілы: заняцасць насельніцтва ў сферы сельскай гаспадаркі скарачаецца, за кошт чаго ўзрастае доля яго заняцасці ў прамысловасці, гандлі і іншых нясельскага-спадарчых сферах заняцасці, што вядзе да росту долі гарадскога насельніцтва;
- укараненне ў вытворчасць машын і механізмаў прывяло да скарачэння працоўных месцаў, але дэмаграфічны выбух і ўдасканаленне транспартнай інфраструктуры выклікалі рост мабільнасці насельніцтва;
- змены ў сацыяльнай структуры індустрыяльнага грамадства (сфарміраваліся буржуазія, прамысловы пралетарыят і так званае новае дваранства); стварэнне спецыфічнай сістэмы каштоўнасцей, якая ўключала індывідуалізм, матэрыяльны дабрабыт, камфорт і інш.;
- развіццё грамадзянскай супольнасці і сістэм кіравання ўсіх узроўняў, шырокае развіццё сродкаў масавай камунікацыі, рост якасці жыцця;
- паскоранае развіццё прадпрыемальніцкага рэсурсу і чалавечага капіталу.

Такім чынам, фарміраванне індустрыяльнага грамадства адбываецца ў ходзе прамысловай рэвалюцыі, якая прывяла да шырокай сацыяльнай трансфармацыі і вызначыла чарговы этап развіцця чалавечай цывілізацыі.

REFERENCES

1. *Aleksakha, A. G. Vvedeniye v progressiologiyu. Teoreticheskiye problemy ekonomicheskoy istorii / A. G. Aleksakha.* – M. : Goryachaya liniya – Telekom, 2004. – 288 s.
2. *Toynbi, A. Promyshlennyy perevorot v Anglii v XVIII stoletii : per. s angl. / A. Toynbi ; predisl. A. I. Chuprova.* – M. : Knizhnyy dom «LIBROKOM», 2015. – 352 s.
3. *Grinin, L. Ye. Proizvoditelnyye sily i istoricheskiy protsess. – 2-ye izd., pererab. i dop. – Volgograd : FGUP «IPK «Tsaritsyn», 2003. – 272 s.*

Літаратура:

1. *Алексах, А. Г. Введение в прогрессиологию. Теоретические проблемы экономической истории / А. Г. Алексах.* – М. : Горячая линия – Телеком, 2004. – 288 с.
2. *Тойнби, А. Промышленный переворот в Англии в XVIII столетии : пер. с англ. / А. Тойнби ; предисл. А. И. Чупрова.* – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2015. – 352 с.
3. *Гринин, Л. Е. Производительные силы и исторический процесс / Л. Е. Гринин.* – 2-е изд., перераб. и доп. – Волгоград : ФГУП «ИПК «Царицын», 2003. – 272 с.

4. Аллен, Р. С. Британская промышленная революция в глобальной картине мира / Р. С. Аллен ; пер. с англ. Н. В. Автономовой ; науч. ред. перевода В. С. Автономов. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2014. – 448 с.
5. Сен-Симон, А. Катехизис промышленников / А. Сен-Симон // Катехизис промышленников, или система позитивной политики / О. Конт ; пер. с фр. – 2-е изд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 176 с.
6. Теория индустриального общества О. Конта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://xstud.ru/17014/sotsiologiya/teoriya_industrialnogo_obschestva_konta. – Дата доступа: 14.06.2018.
7. Маркс, К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Госуд. изд-во полит. лит., 1959. – Т. 13: К критике политической экономии. – 805 с.
8. Понимающая социология Макса Вебера [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://socioline.ru/pages/ponimayuschaya-sotsiologiya-maksa-webera>. – Дата доступа: 09.06.2018.
9. Окатов, А. В. Типология и эволюция общества в социологической концепции Г. Спенсера / А. В. Окатов // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2014. – Вып. 10. – С. 32–39.
10. Концепция индивидуальной свободы в теории Э. Дюркгейма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/ekadumova/home/koncepcia-individualnoj-svobody-v-teorii-e-durkgejma>. – Дата доступа: 09.06.2018.
11. Базилевич, В. Д. Неортодоксальна теорія Й. А. Шумпетера / В. Д. Базилевич // Історія економічних учень: у 2 ч. – 3-е изд. – К. : Знання, 2006. – Т. 2. – С. 575 с.
12. Парсонс, Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
13. Концепции индустриального общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://storyo.ru/filo/17_03.htm. – Дата доступа: 28.01.2018.
14. Латова, Н. Росту, Уолт Уитмен [Электронный ресурс] / Н. Латова. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/ROSTOU_UOLT_UITMEN.html. – Режим доступа: <http://pdf.kamunikat.org/2181-6.pdf>. – Дата доступа: 14.06.2018.
4. Allen, R. S. Britanskaya promyshlennaya revolyutsiya v globalnoy kartine mira / R. S. Allen ; per. s angl. N. V. Avtonomovoy ; nauch. red. perevoda V. S. Avtonomov / R. S. Allen. – M. : Izd-vo Instituta Gaydara, 2014. – 448 s.
5. Sen-Simon, A. Katekhizis promyshlennikov / A. Sen-Simon // Katekhizis promyshlennikov, ili sistema pozitivnoy politiki / O. Kont ; per. s fr. 2-ye izd. – M. : Knizhnyy dom «LIBROKOM», 2011. – 176 s.
6. Teoriya industrialnogo obshchestva O. Konta. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: https://xstud.ru/17014/sotsiologiya/teoriya_industrialnogo_obschestva_konta. – Data dostupa: 14.06.2018.
7. Marks, K. Sochineniya / K. Marks, F. Engels. – 2-ye izd. – M. : Gosud. izd-vo polit. lit., 1959. – T. 13: K kritike politicheskoy ekonomii. – 805 s.
8. Ponimayushchaya sotsiologiya maksa webera [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://socioline.ru/pages/ponimayuschaya-sotsiologiya-maksavebera>. – Data dostupa: 09.06.2018.
9. Okatov, A. V. Tipologiya i evolyutsiya obshchestva v sotsiologicheskoy kontseptsii G. Spensera / A. V. Okatov // Vestnik Tambovskogo universitet. Seriya: Gumanitarnye nauki. 2014. – Vyp. 10. – S. 32–39.
10. Kontsepsiya individualnoy svobody v teorii E. Dyrkgejma [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://sites.google.com/site/ekadumova/home/koncepciaindividualnoj-svobodyvteoriiedurk-gejma>. – Data dostupa: 09.06.2018.
11. Bazilevich, V. D. Neortodaksalna teoriya Y. A. Shumpetera / V. D. Bazilevich // Istoriya yekonomichnikh uchen: u 2 ch. – 3-ye izd. – K. : Znannya, 2006. – T. 2. – S. 575 s.
12. Parsons, T. Sistema sovremennykh obshchestv / T. Parsons. – M. : Aspekt Press, 1998. – 270 s.
13. Kontseptsii industrialnogo obshchestva [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://storyo.ru/filo/17_03.htm. – Data dostupa: 28.01.2018.
14. Latova, N. Rostou, Uolt Uitmen [Elektronnyy resurs] / N. Latova. – Rezhim dostupa: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/ROSTOU_UOLT_UITMEN.html. – Rezhim dostupa: <http://pdf.kamunikat.org/2181-6.pdf>. – Data dostupa: 14.06.2018.